

НАРОДОВЗНАВЧИ ПРАЦІ ВЧЕЖИХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Атанасій Великий

РАННЯ ЗІРКА УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТІЯНСТВА

Легендарні початки християнства в Україні

В останній нашій лекції ми приглянулись до так званої “Святандріївської легенди” про походження християнства на українських землях, за якою наші давні літописці пов’язували українське християнство з апостолами Христовими через особу апостола Андрія Первозванного, який мав би пройти українськими землями та поблагословити їх і передректи їм світле християнське майбутнє. Він перший мав поставити хрест на київських горбах. Через Святандріївську легенду наші літописці намагалися сполучити українські центральні землі з центрами християнства шляхом через Чорне море, а чи, може, й підкавказьким шляхом, використовуючи географічне положення української землі, яке робило таку легенду імовірною. Але це не єдиний шлях злучення українського християнства з апостольською проповіддю: існує й інший шлях, який назвемо балканським, а який можна б назвати і Святопавлівською легендою.

Святопавлівська християнська легенда. — Тенденція християнських народів виводити свої початки від котрогось з Христових апостолів не поминає й апостола народів — св. Павла. Українське літописання намагалось прокласти шлях і в цьому напрямі. Автор “Повісті временних літ”, даючи панораму розвитку людства й Христової віри в світі під роком 898-м, оповівши про християнську місію святих солунських братів Кирила й Мефодія між західними слов’янами в Моравії, в державі князів Ростислава, Святослава й Коцела, а головне, про їхній переклад книг Святого Письма слов’янською мовою, говорить далі про настановлення святого Мефодія єпископом в Паннонії. Зокрема, приємно було писати Несторові про появу слов’янської літературної мови, тобто літургійної мови, яка ввійшла четвертою в історію християнства, побіч єврейської, грецької, латинської. Початок слов’янської літургійної мови літописець виводить з потреби розуміння “святих книг” та їхню силу. Описавши поступ перекладання книг та труднощі при їх введенні з боку латинського духовенства, літописець ставить на захист слов’янських церковних книг і мови не менше як римського архієрея, наступника апостола Петра, який мав би видати ось який вирок: “Якщо хтось буде ганити слов’янську грамоту, нехай буде відлучений від Церкви, доки не поправиться; бо то вовки, а не вівці, тож треба їх по їхніх ділах пізнавати та стерегтися їх”. Тим то з постановом слов’янського християнства пов’язується, за схемою літописця, і “Святопавлівська легенда” про його походження. Прочи-

таємо цілий уступ літопису, де вона записана. Отож, коли святі Брати перекладали слов'янською мовою Апостол і Євангелію, а згодом Псалтир й Октоїх, “деякі повстали проти них, ремствуючи і кажучи, що не годиться жодному іншому языкові мати свою власну азбуку, крім жидів, греків і латинян, відповідно до Пилатового напису на хресті Господнім. А коли це почув Римський Папа, зганив тих, що ремствували на слов'янські книги, кажучи: Нехай сповниться священне слово, що прославлятимуть Господа всі язика, й інше: Всі народи прославлять Божу велич, як Дух Святий дав їм промовляти. Тому, хто лихословитиме слов'янську азбуку, нехай буде відлучений від Церкви, аж поки не поправиться; бо то вовки, а не вівці, і слід пізнавати їх з плодів їхніх та й стерегтися їх. А ви, діти Божі, слухайте навчання й не відкидайте церковного уставу, який поставив вам великий ваш учитель — Мефодій... По тому ж поставив Коцел Мефодія єпископом у Паннонії, на престолі святого Андроніка-апостола, одного із 70-ти учнів, учня святого Павла-апостола... Тому вчителем слов'ян є Андронік-апостол. Бо на Моравію ходив і св. Апостол Павло та навчав тут; бо тут був Ілірик, що до нього заходив апостол Павло, а передше тут були слов'яни. Тому і для слов'ян є святий Павло учителем, а від того племені і ми — Русь, тому то і для нас — Русі, є святий Павло учителем; бо він — учителем слов'ян і поставив єпископа і наступника по собі св. Андроніка для слов'ян. А слов'янська мова і руська — одна, а Руссю прозвалися ми від варяг, а передше називалися — словінами, а то й звалися також і полянами, але говорили по-слов'янськи” (П.В.Л.).

Отак крім Андріївської легенди українські християни намагалися знайти ще й інші зв'язки з апостолами, поминаючи посередництво Візантії, а зв'язуючи апостольський період просто з слов'янськими землями. Є очевидною тенденцією українського літописання дистансуватися від Візантії та її протиримської політики XI—XII століть. Саме одна і друга легенди є наочним доказом, що українські люди давньої епохи мали свої думки в церковних справах та висували сміливі теорії про історію християнської Церкви в Україні. Святопавлівська легенда показує недвозначно дві справи: свідомість тісного зв'язку між українським і кирило-мефодіївським християнством, і позитивну поставу до Римської церкви, і навпаки — прихильність Риму до слов'янського християнства. Очевидно, оповідання літописця та його аргументація є легендою, але вона віддзеркалює певні реальні обставини та віддає думки тодішніх людей, і то такі, що могли робити легенду імовірною та віродостоюною.

Богородична християнська легенда. — На закінчення цього розділу про легендарні шляхи християнства в Україну можна б навести ще й третю легенду, яку ми назвали б “Богородичною”, чи пак візантійською. Вона постала у візантійських церковних колах і має провізантійську рису, відмінно до двох попередніх легенд українського походження і напрямку. Ідеться про так зване “хрищення Русі” за царгородського патріарха Фотія в 860-х роках. Візантійські джерела оповідають під 860-м роком про напад Русі на Царгород та чудесне спасіння столиці від руйнування. Пресвята Богородиця своїм покровом охоронила місто: “русь” була не тільки розбита та відкинена назад, але прийняла хрищення та одержала єпископа. Це мало б бути так зване перше хрищення Русі, яке збулось майже таки на передмістях Царгорода та за участю Візантійської Церкви і її духовників. Іншими словами: початки християнства на Русі мали б мати візантійські начала, за безпосередньою інгеренцією Божої матері. Під 866 роком подібне, але коротеньке оповідання було внесене і в літопис Нестора, де напад на Константинополь пов'язано з легендарними князями Аскольдом і Диром, які мали володіти Києвом. Примітним, однак, є те, що на противагу до візантійської редакції в легенді київської редакції не говориться нічого про навернення “русі” і висилку єпископа на

Русь-Україну. Та й обставини тієї облоги Царгорода такі, що можна радше думати про якийсь інший наскок варягів від сторони Середземного моря, а не шляхом Дніпро — Чорне море. Українська літописна записка носить риси якоїсь пізнішої штучної вставки, бо годі припустити, щоб Нестор, який писав дещо вище й згодом такі прегарні слова про свій народ та його дії, звітуючи про цю подію, не згадав нічого про це хрищення і чудо Богородиці, а, навпаки, вжив ще й твердих слів про “безбожну русь” і про повний розгром своїх земляків, не знайшовши ні слова якогось виправдання й співчуття. Такі слова могло писати тільки перо візантійського літописця, який, знаючи візантійську редакцію цієї легенди, вважав за потрібне вставити її і в київський літопис та пригадати українській людині XI століття цю тверду історичну лекцію для перестороги тих, які плекали в Києві противізантійські думи, протилежні до величі Візантії, та підтримували сепаратистські церковні тенденції на шкоду візантійської надвлади в Україні. Тому і провізантійська група в Києві вводила в дію такі тяжкі калібри, як оту “Богородичну легенду”, яку ми тут переповіли, ідучи за вимогами об’єктивного літописання християнської України.

Та які б не були своїм змістом згадані три легенди приманливі, вони залишаються хіба що легендами — прикрасою справжньої історії, яка керується фактами і подіями історично певними і визначеними. А до цих фактів звертатимуться наші наступні лекції.

Свята Ольга — рання зірка українського християнства

Від географічних, політичних, легендарних оповідань про початки християнства в Україні переходимо до історичних роздумів і стверджень, заснованих на документах часу. Українське християнство входить в історію з половини X століття за князювання в Києві княгині Ольги, вдови по Ігореві Старому, вбитому деревлянами в 945 році, в часі збирання державного податку. З смертю Ігоря, згідно з тодішнім правом про спадкування державної влади, його наступником ставав його син Святослав. Він був тоді ще тільки малолітнім хлопчиною. Тому його мати — княгиня Ольга, за засадами сімейного права, перебирає на себе опіку над правами свого малолітнього сина, беручи в свої руки управу держави аж до його повноліття. Княгиня Ольга стає регенткою Київської Держави Рюриків, фактичною володаркою держави. Перші роки вона присвячує впорядкуванню державних справ, встановлюючи в першій мірі захитаний бунтом деревлян державний авторитет. Хоча й літописні згадки підкреслюють драстичні закрочення нової Володарки, то все ж вони йшли цілком у згоді з тодішнім методом правління. Десь в 947—48 роках у державі був знову повернений і поліпшений правопорядок, тож літописи замовкають на наступних майже десять літ. Щойно з 955-м роком літописці знову розкривають свої записні книги, щоб занотувати помітніші події княжіння Ольги. І першим записом стає просторе оповідання про охрищення княгині Ольги на християнство. Хоча цей запис, зроблений яких 150 років згодом, не є записом очевидця, але пізнішого літописця, та все ж віддзеркалює певні передання і загальну думку української людини XI століття про вступ християнства на київський княжий стіл. Очевидно, це оповідання було прикрашене легендарними вставками і поясненнями, але воно таки наводить певні факти та дозволяє зробити висновки історичного порядку. Тому, заки приступимо до самих отих певних висновків, зачитаємо сьогодні самий таки текст літописних записів. Ось що пише літописець Нестор під роком 955-м:

«В літо 6463 (тобто 955) поїхала Ольга в Грецію і прибула в Царгород. А був тоді царем Константин, син Льва; і прибула до нього Ольга, а він спостеріг, що вона дуже гарна та й розумна жінка, і подивляв цар її розум,

переговорював з нею та й запропонував їй ось що: Ти, каже, достойна царювати з нами в нашій столиці. А вона зрозуміла куди він гне, та й відповіла йому: Я поганка, але як бажаєш, щоб я христилась, то й христи мене, але тільки ти; інакше не охрищуся. І охрестив її цар з патріархом. І, охрестившись, раділа вона і духом і тілом, а патріарх повчав її в вірі та й говорив: Благословенна ти між жінками руськими, бо ти полюбила світло, та закинула темряву. І благословлятимуть тебе сини Русі аж до останнього покоління твоїх онуків. Та й повчав її і про церковний устав, і про молитву та пости, про милостиню і про здержність. А вона смиренно стояла та й слухала немов губка, приймаючи вологу, і відповіла з подякою патріархові, кажучи: За твоїми моліннями, владико, нехай спасенна буду від сіті лукавого. Назвали ж її на хрищенні ім'ям Олена, як і давня цариця, мати великого Константина. І благословляв її патріарх та й дав їй одпуст. А по хрищенні, на авдієнції в царя, він і сказав їй: Ось тепер то й хочу взяти тебе собі за жінку. А вона й відповіла йому: Як же ти візьмеш мене собі за жінку, коли ти хрестив мене та й являєшся мені хресним батьком, а я тобі дочкою! Як і сам ти знаєш, християни не мають такого закону на таке. І цар так і відповів їй: Перехитрила ти мене, Ольго! Та й обдарував її щедро золотом і сріблом, тканинами і посудами та й відпустив її, назвавши своєю похресницею. Вона ж, поспішаючи додому і прощаючись з патріархом, просила благословення для своєї країни, кажучи: Піддані мої погани, а й син також, нехай би господь зберіг мене від усього злого. А патріарх відказав їй: Вірна дитино, в Христа ти христилася, і в Христа зодяглася, то й Христос збереже тебе, як охоронив Єноха й перші покоління, а згодом і Ноя в ковчезі, і Авраама від Авімелеха, і Лота від содом'ян, і Мойсея від Фараона, і Давида від Савла, і трьох молодців у печі, і Даниїла від звірів, так і тебе спасе від ворогів і від сітей їхніх; і благословив її патріарх і пішла вона в мирі в свою землю, і прибула в Київ. Сталось це немов з отією царицею ефіопською, що за царя Соломона відвідала його, шукаючи мудрості, і побачила велику премудрість і її прояви. Так і блаженна Ольга шукала справжньої мудрості Божої, тамта — людської, а ця — Божої. А ті, що шукають мудрості, знаходять її. Бо премудрість оспівують на роздоріжжях, на шляхах підносить вона свій голос, проповідується на городських баштах... Бо від самого дитинства шукала блаженна Ольга мудрості, тобто того, що найліпше на цьому світі, і знайшла цінний жемчуг, як сказав Христос... І повернувшись Ольга в Київ, і прислав до неї цар грецький послів, кажучи: Я тебе обдарував. А ти сказала мені, як тільки повернуся на Русь, то пришлю тобі великі подарунки: слуг, віск, шкури і допоміжне військо. Та Ольга відповіла послам: Скажіть: Якщо ти постоїш у мене на Почайні стільки, як я в тебе на Суду, то тоді дам я їх тобі. І з тим і відіслала послів назад. Та й жила Ольга з своїм сином Святославом, і навчала його мати, щоб охрестився, він же не хотів навіть слухати; але як хтось бажав хреститися, то не боронили йому, лише насміхалися з такого. Бо невірним християнська віра є глупотою. Бо ті, що ходять у темряві, не знають її і не розуміють та й не знають слави Господа. Бо серце їх плохе та й вухами тяжко слухають, а очима ледве що бачать. Каже ж бо Соломон: діла нечестивих далекі від розуму... Та й Ольга говорила часто: Сину мій, я пізнала Бога і тішуся; та й ти, як пізнаєш його, будеш радий. А він не зважав на це та й казав: Як я можу самий прийняти новий закон? Моя дружина буде сміятися з того! А вона відповідала йому: Як ти охристишся, то й усі те саме зроблять. Та він не слухав матері, і жив за обичаями поганськими, не знаючи, що, хто матері не слухає, той попаде в біду, як сказано: Хто не слухає батька і матери, помре. Тому й гнівався на матір... Та по мимо того Ольга любила сина свого Святослава та й думала: Нехай буде воля Божа; якщо Бог схоче помилувати рід мій на землі руській, то й піддасть їм у серці думку, щоб

навернулися до Бога, як і мені дав. І кажучи таке, молилася за сина і за народ удень і вночі, і виховувала сина свого до самого повноліття”. — Таке записано під роком 955.

А далі переповідаються перші воєнні діла Святослава, починаючи від року 964-го; а під роком 969-м літописець записує смерть княгині: “І захворіла Ольга та й сказала йому (синові): Бачиш, що нездужаю я; куди ж ти хочеш іти від мене? Поховай мене, а тоді й іди куди бажаєш. І по трьох днях померла Ольга, і плакав за нею син її і внуки її, і всі люди зняли плач великий, і похоронили її на відкритому місці. І завішала Ольга не справляти по ній тризни; і лише її пресвітер похоронив блаженну Ольгу. Вона була предтечею християнської землі, як рання зірка перед сходом сонця. Вона була немов місяцем уночі; так вона світилась між невірними людьми, як жемчуг у болоті; бо забруднені були люди та й не обмиті святим хрищенням. А вона обмилася в святій купілі й зняла з себе гріховну одіж старого Адама, і зодягнулася в нового Адама, тобто Христа. А ми скажімо їй: Радій, руське спізнання Бога, початку нашого примирення з ним! Вона перша від Русі ввійшла в царство небесне, і її прославляють сини Русі як свою володарку, бо вона і по смерті молить Бога за Русь. Бо праведних душі не вмирають, як каже Соломон: Бо похвалою для праведника тішаться люди, а пам'ять його безсмертна, знана Богові й людям... Праведники живуть вічно, бо від Господа походить нагорода їхня та старається про них Всевишній. Тому вони одержать царство краси і вінок блага з руки Господа, який захоронить їх своєю десницею та й заслонить їх раменом своїм. Та й цю блаженну Ольгу захоронив він від усякого ворога і супостата диявола”.

Отакі читали українські люди від другої половини XI століття про початки християнства на київському княжому столі. Очевидно, багато дечого в цьому і легендарного, багато тут особистих думок і літописців, чимало народного переказу, проте залишається незаперечним фактом — християнство київського володаря X століття. Свята Ольга входить у почет українських святих і широко почитається народними масами впродовж цілого тисячоліття, в дні 11-го липня кожного року. Літописне оповідання справді є гідним і гуманним започаткуванням історії християнської України. Не в результаті якихсь воєнних походів, політичних калькуляцій, сімейних посвоячень з'являється воно в самому серці українського народу й Української держави, але є наслідком лагідної перемоги правди в душі чесною, справедливою, мудрою жінки, матері й княгині, яка й на вершинах слави і потуги шукала передусім правди і любові, яку зуміла передати цілій Українській Землі, не втрачаючи нічого з своєї особистої гідності та з національних інтересів усього народу. Справжня вона рання зоря на небі української історії, з усією своєю світанковою, чистою, свіжою, неповторною красою.

Значення хрищення княгині Ольги в історії християнізації України

Українська історіографія загально визнає як факт, що між роками 955—957 Велика Княгиня Київська — Ольга христилась на християнську віру. Ми вже переповіли в попередній лекції літописні записи цього факту. Не входитимемо тут у дослідження: де і як христилась володарка Української Держави. Приймаємо це хрищення за факт і постараємося вмістити його в історичний процес українського християнства. Докладніший аналіз джерел і форм українського християнства дамо з нагоди хрищення великого князя Володимира Великого під 988-м роком. Тут обмежимося тільки деякими спостереженнями, які можуть насвітлити цей факт та показати його значення.

1) Ольга — жінка християнка. — Хоча християни в Київській Державі X століття не були явищем незнаним, бо навіть їх існування записане в міждержавних документах, договорах з греками, то з хрищенням княгині Ольги маємо задокументоване існування християнського жіноцтва в тодішній Русі. Що купці, воїни та інші люди могли ввійти у взаємини з християнством і прийняти його з рацій свого стану, праці, обов'язків — виходить з того, що тодішня українська людина не була ізольована, але жила в своєму часі, і за духом і потребами свого часу сприймала свідомо справи ближчого чи дальшого світового значення. Але хрищення Ольги, жінки, яка по своїй тодішній ролі в суспільстві була обмежена до перебування в межах української землі, без можливості ширших взаємин і зв'язків, доводить, що християнські ідеї жевріли вже таки дуже глибоко в українському суспільстві: входили в домовий побут, у життя сімейне й особисте; християнство походило, отже, не тільки з рацій якоїсь політичної кон'юнктури чи зовнішніх впливів, але з внутрішньої оцінки християнства самого по собі. Хрищення Ольги, як жінки, є важливим документом глибокого проникнення християнської ідеї в самі надра життя українського народу.

2) Ольга — християнська княгиня. — Факт хрищення княгині Ольги вказує і на інші обставини: з нею християнство входить у сім'ю великого князя, став до щоденного життя і співжиття в найвищій верстві Української Держави — княжій. Цей факт багатозначний: а) найперше в цій провідній верстві не було якихось засадничих непереможних застережень проти християнства як релігії; б) в цій сім'ї було можливо жити за християнськими засадами релігійними і моральними й виконувати обов'язкові для християнина культи богочитання, а це є свідомством великої і зрілої релігійної толерантності-терпимості, яка тоді панувала на верхах народу і держави; в) християнство не противилося державним функціям княжої верстви; г) факт хрищення княгині Ольги не викликав жодного спротиву чи заколоту в тодішньому українському суспільстві, а принаймні на це немає жодних документів; більше того, є документи, що княгиня Ольга і по своєму хрищенні виконувала успішно свою провідну роль в державних і громадських справах та втішалася великою пошаною в народі і серед вищих верств суспільства. Коротко можемо сказати, що хрищення княгині Ольги засвідчує наступне: українська княжа верства вже в 60-х роках була зріла до християнства, а проволока на дальших 30 літ пояснюється тільки політичною нестійкістю в державі — передчасна смерть князя Святослава, малолітність його синів, братні міжусобиці між Святославичами, у яких немалу роль відіграв також мотив релігійний, насамперед у змаганні за верховну владу в державі.

3) Ольга — християнська володарка держави. Княгиня Ольга, приймаючи християнство, діяла не тільки як людина-жінка, як княжна пануючої династії, але передусім як регентка великої і сильної держави. Хоч багато існує неясностей щодо часу і місця хрищення Ольги, то однак усі погоджуються, що воно відбулося в часі її повноправного регентства в Київській Державі, тобто між роками 945—962. Тому факт її хрищення не міг бути уважаний тільки як суто приватна справа княгині Ольги: вона виконувала актуальну державну владу, була зобов'язана певними державними повинностями і потребами; як християнка-неофітка вона приймала на себе певні обов'язки релігійного і морального характеру, подиктовані новою вірою, і то не лише в приватному, але й публічному житті. Як християнську володарку, її зобов'язували певні ясно визначені повинності, і християнські, і державні. А при тодішньому пов'язанні моментів релігійних і громадських — це не була легка справа погодити ці дві серії обов'язків і повинностей. Тому тоді досить часто практикувалось, що зміна віри володаря держави тягла за собою зміну вірувань, принаймні

провідних кіл держави, чи добровільну, чи навіть і недобровільну — просто з державних рацій. І тут стрічаємося з цікавим явищем: кн. Ольга не скористалася з тієї своєї особистої ситуації і не вплинула державними засобами на офіційну християнізацію Київської Держави. Можна б це пояснювати і тим, що вона правно виконувала тільки роль регентки в імені малолітнього сина; але це була регенція не конституційна, а династична, тож за нею властиво була повнота практичного виконання державної влади і вирішень характеру абсолютного. Може, і в характері її, як жінки-християнки, корениться ота толерантність, але таки, відай, вона лежить у її всенародно прославлюваній “мудрості”. В усякому разі не можна це пояснювати якоюсь її м'якістю чи нездатністю: перші і дальші роки її правління наочно показали її рішучість, волю і державну мудрість, виявляючи водночас і поміркованість, подиктовану державними раціями. Вона, мабуть, уважала, що часи всенародного прийняття християнства Українською Державою ще не прийшли, і тому радше взялася до праці над тим, щоб вони шоскорше визріли; а це виконала вона також у своїй дальшій ролі: матері—бабуні.

4) Ольга — християнська мати. — Християнство княгині Ольги ставило їй віч-на-віч проблему християнки-матері. У неї був син, прийдешній володар держави; як регентка вона мусила його підготувати до майбутніх обов'язків, і це вона зробила схвально. Але вона була і матір'ю; тож як свідомо й ревна християнка, з внутрішнього переконання, а не з якоїсь державної рації, їй як матері лежала на серці справа віри сина. Літопис відмічає, що Ольга-мати прийняла супроти Святослава роль виховательки, а не авторитарної регентки. Вона переконувала і навчала свого сина, давала сама добрий приклад християнського життя, молилась за нього, але не накидала йому своєї волі, шануючи в ньому вільну людину і майбутнього князя. Це власне приносить честь отій великій матері-християнці; тож сам Святослав — який з рацій державних (щоб дружина з нього не сміялась) залишився поганином — віддав шану і відплату своїй добрій матері. Хоч він, як володіючий князь, міг був наказати по покійній матері (в 969 році) поганські поминки і похорон, так звану тризну — хоча б і з рацій державного похорону, належного довголітній голові держави, — Святослав виконує точно заповіт матері-християнки; хоронить її за християнським обрядом, без отієї поганської паради, а тільки з скромною участю священника Григорія. Очевидно, що і він, і дружина, і народ взяли участь у цьому новому незвичному похороні все ж не як виконавці поганського релігійного церемоніалу, а як люди її володіння, її сім'ї, її двірського почету. І спомин того першого християнського похорону в княжому дворі записався в пам'яті народу на дальші століття; він згодом проголосив її святою, й досіль шанує.

5) Ольга — християнська бабуня. — І ще одну роль могла виконати Ольга-християнка, щоб український народ і держава дозріли шоскорше до християнської ідеї. Вона була вихователькою синів свого сина Святослава — своїх онуків: Ярополка, Олега, Володимира. Ця справа справді могла належати цілковито їй як княгині-матері й тимчасовій володарці в державі, в часи походів Святослава поза кордони держави. І, може, те, що не вдалося досягнути їй як матері, вона досягла як бабуня: виховала онуків так, що вони згодом пройшли щасливо внутрішнє особисте визрівання на християнство. Немає сумніву, що вплив і приклад бабуні-християнки мав вирішальний вплив на їх духовне і людське формування, яке виявилось таки в акті 988 року, тобто в хрищенні Володимира, рівноапостольного Христителя України.

б) Так то Ольга справді звістила прихід сонця, будши ранньою зіркою українського християнства, і тому — слід сказати за літописцем: “Благословенна ти між руськими жінками, бо ти полюбила світло і відреклася

темряви. І тому благословитимуть тебе руські діти до останнього покоління внуків твоїх”, як предсказав їй в хришальній промові патріарх-христитель.

Християнська спадщина кн. Ольги

Як ми вже бачили в попередніх лекціях з “літопису християнської України”, залишається історично безсумнівним факт, що княгиня Ольга, регентка Київської Держави, ввела на київський княжий стіл, з особистої ініціативи, християнство, прийнявши хрищення. Ми вже розглянули значення цього особистого акту княгині Ольги для християнізації України. Тепер виникає питання, які були наслідки цього акту в державній площині. Чи княгиня Ольга залишила якусь християнську спадщину?

Літописи не залишають сумніву, що акція княгині Ольги не мала успіху щодо безпосереднього її наступника — щодо її сина Святослава, який з державних рацій відмовився піти слідами своєї матері. Йому лишалася зовсім виразна дилема. Думка княгині Ольги була: Як він прийме хрищення, то за ним піде дружина, провідна верства в державі — чи то з переконання, а чи з простого політичного міркування. Думка Святослава була протилежна: Якщо він прийме хрест, то дружина сміятиметься з нього, тобто практично, і переводячи на політичну мову: збоїкотує його, він втратить авторитет і залишиться самотній. Очевидно, що переважила думка молодого Святослава, який стояв на початку своєї політичної кар’єри та далекоглядних планувань. І тому попри всю пошану до матері-християнки та практичну толерантність до християнської віри в своїй державі: “не забороняли, каже літописець, лише насміхалися”, він вибрав свій життєвий шлях і сперся на поганську традиційну релігію. Раз обравши цей шлях, Святослав уже на ньому й залишився. Тож і його коротке життя, виповнене воєнними походами за кордони держави, не дозволило йому перевірити своєї настанови. А малоліття його синів спричинило, що цей поганський період продовжився ще і поза його правління.

Та на його правління, відай, треба визначити й одну важливу подію, що відноситься до християнізації українських земель, яка мала місце саме на переломі володіння Ольги і Святослава. Ідеться тут про спробу почати офіційну церковну місію в Україні з латинського Заходу в 959—962 рр., яка показує на те, що княгиня Ольга не залишилась бездіяльною, не знайшовши розуміння в сина-наступника, але поробила й інші поважні заходи, щоб принаймні підготувати християнство в Україні в організованій формі. Про ці заходи знаємо не з українських літописних джерел, бо їх своєчасно підчищено візантійськими духовниками з рацій ідеологічних. Вони нам відомі з джерел західноєвропейських. В них оповідається про посольство Ольги до цісаря Римської Імперії Оттона та про висилку в Україну латинського єпископа Адальберта для християнської місії. Корисним буде перечитати ці давні записки та поробити, може, і деякі висновки.

Коли по своїм державним та, може, і християнським візиті в Константинополі в 955 чи 957 році Ольга нічого не добила для себе ні в ділянці політичній, ні в церковній і культурній, — на що вказує велике невдоволення, про яке згадує літопис Нестора, — вона звернула свою увагу на Захід, у бік другої тодішньої великої імперії і культурного та релігійного центру. Мабуть, вона шукала і політичного, і церковного союзу; а, може, навіть і дружини для свого сина Святослава, щоб скріпити свою династію в Києві. Які були таємні клявзулі цього посольства, що його вона вислала до Оттона — не знаємо; проте знаємо його публічні рації, а вони були релігійного характеру. Ось що записують німецькі

літописці. Анонімний продовжувач літопису-хроніки Регінона записав під 959 роком таке: “Прийшли до короля (Оттона) послы від Олени, королеви Ругів, яка за константинопольського цісаря Романа охрестилася в Константинополі, і просили висвятити для того народу єпископа та священників”. Про цю саму справу під роком 960 записано: “Король (Оттон) святкував празник Різдва Христового в Франкфурті, де Лібуцій, з братів монастиря св. Альбана, достойним єпископом Адальдагом був посвячений на єпископа народів ругів”. Під роком же 961 знаходимо: “Лібуцій, якого в минулому році деякі справи стримали від подорожі, помер 15 березня цього року. На його наступника був висвячений Адальберт, з ченців монастиря св. Максиміліяна в Трір. Благочестивий король, з питомою йому щедрістю, засобив його усім потрібним та з честю відправив до Ругів”. В кінці, під роком 962-м, читаємо: “В цім році повернувся назад Адальберт, поставлений на єпископа для Ругів, бо не міг нічого з того виконати, для чого був посланий та побачив усі свої заходи безуспішними. В поворотній дорозі декотрі з його товаришів подорожі були вбиті. А сам він з великим трудом ледве спасся”.

Такі та їм подібні записки знаходимо і по інших літописах Німеччини, наприклад: саксонського, гільдесгаймського, корвейського. Всі вони натякають, що ініціатива вийшла від княгині Ольги, чи руського народу, та була остаточно неуспішною; назагал вони не знаходять причини такої неуспішності. Гільдесгаймський літописець навіть каже, що посольство обдурило Оттона, було нещире, і тому подібні наводяться рації. Може, і ніхто не завдав, бо й не міг завдати собі труда сконфронтувати хронологію і звідси вяснити справу. А тим часом втрачений час у Німеччині власне обернувся проти самої цілі того посольства. Бо слід приймати, що посольство прибуло до Німеччини десь у 958 році, коли в Києві регенція княгині Ольги була в повній силі і коли можна прийняти, що християнська партія мала певну перевагу в державних справах. Як же ж остаточно приїхав до Києва Адальберт десь у 961—962 році, то на київському столі сидів уже князь Святослав, а перевагу мала його поганська дружина; тож Адальбертові дали до зрозуміння, що його місія не побажана. Чи таке було йому закомуніковано в самому Києві, чи десь на кордонах держави — невідомо. А навіть якщо він і добився б до Києва і міг бачитися з княгинею-матір’ю, то державні справи треба було таки ладнати з новим володарем, Святославом, який не враховував християнізації країни до засад своєї державної дії.

Та що б ми не думали про місію Адальберта і про її невдачу, з цього факту можна вивести деякі певні висновки для історії християнізації української землі. Ось деякі з них:

1) В тих часах українські християни не були ще нерозривно зв’язані з Візантією та її християнством, коли два роки по своїм побуті в Константинополі Ольга посилає релігійну місію-посольство до центру тодішнього західнолатинського світу з просьбою про єпископа і священників.

2) Перед Україною та її народом тоді ще широко відкритою стояла можливість: вибрати одну чи другу форму християнської проповіді, а чи й не вибрати жодної, і знайти іншу — третю розв’язку, як це зробив Володимир.

3) Українське християнство в тих часах стояло суціль на суто релігійних основах, тобто вселенських; положення держави та її політики не пересуджувало справи ні за одною, ні за другою християнською концепцією: Візантія — Рим. Очевидно, що політичні, культурні, географічні мотиви могли сприяти цій чи тій стороні; в дальшій історії, головню за Володимира, відіграла певну роль реальна політика і констеляція політичних сил в тодішньому світі. Затяжна боротьба Святослава з Візантією, очевидно, тяжіла на тому, що принаймні до 972 року Візантія мала не-

великі шанси на якісь впливи в Києві; хоча, з другого боку, ота боротьба таїла в собі небезпеку потрапити цілковито в її залежність, а внаслідок мілітарної перемоги перекинути боротьбу на береги Чорного моря.

Загальна ситуація була така, що на Заході тоді наростала потуга і сила Оттонів (першого і другого та третього), а на Сході, у Візантії, панував хаос між спадкоємцями Константина Порфірородного: Романом, Никифором Фокою, Іваном Цімісієм та молодими імператорами Василієм II і Константином. Тому і не дивно, що в 70-х роках, ідучи слідами Ольги, її онук Ярополк Святославич знову звертається на Захід, до Оттона II з посольством, яке мало також і доручення церковного і релігійного характеру. Та про це згодом.

Тому акція Ольги дала українському народові не тільки християнський прецедент володаря на київському княжому столі, але й проклала перспективні шляхи церковно-політичної дії українського народу на майбутнє: і в Візантію, і в Рим. Два посольства Ольги переходили далеко поза суто теоретичне планування і думання, але поставили два виразні історичні факти, що й виявляли конкретні потреби, але і давали вигляди на майбутнє — були прологом до серйозних шукань Володимира, Ольжиного онука.

Коротко про автора

Автором цієї статті є відомий знавець історії Української церкви Атанасій Великий, дійсний член НТШ. Його книга “З літопису християнської України” видана масовим тиражем і витримала два видання. Як зазначено у передмові до першого її тому, “Це праця великого історика, який, знаючи історію Української Церкви краще від своїх сучасників, вибрав з її 1000-літньої історії все те, що кожний добрий її член, навіть і не науковець, повинен би знати. Тут кожний знайде щось важливе — про події і явища, про тих осіб, що брали участь в цій історії. Знайде більше, ніж у справжніх підручниках історії, бо ця книга від усіх і більша, і багатша, і написана на першоджерелах, про які досі наші науковці дуже часто і не знали*.”

З передмови до книги
“З літопису християнської України”,
II вид., Львів, 1998

* Дет. про А.Великого див.: Плохій С.М. Від Якова Суші до Атанасія Великого // Український археографічний щорічник. Вип. 2. — Т. 5. — К., 1993.

Іван Ортинський

ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО БУТТЯ НАРОДУ

Зглибоко релігійної природи нашого народу впливає ця незаперечна історична дійсність, що Церква і наш народ стали тісно пов'язані між собою. Роль Церкви для нашої батьківщини була настільки унікальною, що, мабуть, ніде не знайдемо чогось подібного. Завдяки Церкві ми поставили і сформувалися і завдяки передусім їй ми могли пройти крізь віки та вижити. Без неї ми, певно, пропали б, втратили б нашу ідентичність. Як на початку нашої історії, Церква-храм стає об'єднуючим, зосереджуючим, громадо-творчим чинником родового, племінного, соціального зближення, пізнання та співдії, як єдність релігійного світобачення, єдність спільних вартостей витворюють свідомість спільноти етнічної, економічної,